

Mateusz BRZOST* (UPH w Siedlcach, Polska)

Hełmy greckich hoplitów

Abstract: The article presents the helmets of the Greek hoplites that are in the collection of the British Museum in London.

Key words: helmet, the Greek hoplites, the British Museum

Streszczenie: Artykuł przedstawia hełmy greckich hoplitów, które znajdują się w zbiorach Muzeum Brytyjskiego w Londynie.

Słowa kluczowe: hełm, greccy hoplici, British Museum.

Wstęp

W tym artykule zajmuję się omówieniem hełmów greckich hoplitów z terenów, na których rozwijała się starożytna cywilizacja grecka, czyli południa Półwyspu Bałkańskiego, wysp Morza Egejskiego i Morza Jońskiego, a także wybrzeża Azji Mniejszej. Ramami czasowymi dla tej pracy jest okres archaiczny oraz klasyczny starożytnej Grecji. Artykuł ten ma charakter syntetyczny i nie wprowadza, żadnych nowych informacji do tematu badań uzbrojenia hoplitów.

Hoplisci jako temat prac naukowych jest szeroko przebadany przez wielu historyków, pozwala na to bogaty zasób źródeł materialnych w postaci znalezisk archeologicznych, zabytków takich jak rzeźby czy elementy uzbrojenia, a także literatury powstałej w tamtym czasie. Z pewnością jest wiele do odkrycia w tym temacie, jednakże aktualny stan badań pozwala nam w miarę szczegółowo zanalizować uzbrojenie hoplity.

Obowiązkowym wyposażeniem hoplity był hełm. Zanim założył on jednak hełm na głowie umieszczał czapę, lub wyściółkę z tkaniny lub plišni. Mimo braku dowodów archeologicznych na to możemy być pewni, że tak było na pewno, dzięki ikonografii. Wiele hełmów przedstawianych na wazach, czy rzeźbach posiada grzebień, ale robiono to głównie dla zdobień. Materiał archeologiczny, że hełmy używane przez hoplitów rzadko były przystosowane do zamocowania kresty.

* m_brzost@wp.pl; Instytut Historii

Grzebienie były rzadko używane ze względu na ich koszt, oraz łamliwość podczas bitew. Przez co większość hełmów była gładka, aby zamocować krestę potrzebne było specjalne mocowanie. Grzebienie umieszczano wzdłuż hełmu, wyjątkiem byli Spartanie, którzy swoje kresty mocowali wzdłuż hełmu. Grzebienie były szczotami wykonanymi z końskiego włosia, o kolorze naturalnym, zazwyczaj czarnym, białym bądź brązowym. Dekorowano również mocowanie kresty za pomocą malowanego ornamentu. Czasami dekorowano również dolną część hełmu, głównie napoliczniki¹. Do hełmów przyczepiano czasami kresty, jednakże ze względu na łamliwość takich ozdób, były one rzadko używane na co wskazują znaleziska archeologiczne².

Hełm typu korynckiego

Najważniejszą częścią odzienia ochronnego hoplity był hełm. Najbardziej popularnym wśród nich był hełm typu korynckiego, który swoje początki miał na początku VII w. p.n.e. Był to hełm wykuwany z jednego kawałka metalu, zasłaniający w większości całą twarz użytkownika. W hełmie znajdowało się migdałowe wycięcie na oczy, a także nosal. Hełm ten noszono na dwa sposoby, zależne od sytuacji. Odsuwano go na tył głowy, a podczas walki zakrywano nim twarz. Hełm ten ze względu na swą konstrukcję ograniczał pole widzenia, co jednakże w ciasnym szyku falangi nie sprawiało większych problemów³. Największą wadą tego hełmu był brak komfortu przy karku, oraz brak otworów na uszy, co za tym idzie noszący był prawie ślepy oraz głuchy podczas użytkowania, ale także był on ciężki⁴. Hełm można było jednak przesunąć na tył głowy, a wycięcia na oczy pozwalały spojrzeć w bok⁵.

Kolejnym problemem był jego koszt i kształt, który wymagał indywidualnych wymiarów dla każdego żołnierza, przez co nie mógł być chociażby dziedziczony⁶.

Hełm koryncki rozwijał się w kilka wariantów podczas VI i V w. p.n.e., choćby w Wielkiej Grecji napoliczniki łączono by w pełni osłonić twarz. Hełm ten był uciążliwy podczas walki ze względu na przegrzanie. Hełmy wciąż były ulepszone, jednak nadal zachowywano to, by były charakterystyczne dla greckiego hoplity i jednocześnie, by odznaczały się one pięknem i ekspresją. Modyfikowano napoliczniki, czy rozszerzano dzwon, aby wietrzenie było lepsze. W hełmach korynckich pojawiły się również otwory na uszy⁷.

Pod koniec 6 w. p.n.e. przeszedł ewolucję, która usprawniła jego konstrukcję. Ochrona policzków, oraz tyłu została poszerzona, by spoczywać na ramionach

¹ ŻYGULSKI 1998: 26-27.

² LACH 2008: 37.

³ LACH 2008: 36.

⁴ OBERT 2012: 6.

⁵ ŻYGULSKI 1998: 27-28.

⁶ OBERT 2012: 7.

⁷ ŻYGULSKI 1998: 28.

noszącego. Dzięki temu lepiej chroniła szyję oraz krtani użytkownika oraz lepiej rozpraszała ciężar. Na czoło została dodana krawędź, która zapewniała lepszą ochronę przed uderzeniami. Ważnym dodatkiem było zapewnienie otworów na uszy, które pomagały w komunikacji w czasie bitwy. Hełm ten stał się bardzo popularny i był chętnie używany, aż do końca 5 w. p.n.e.⁸.

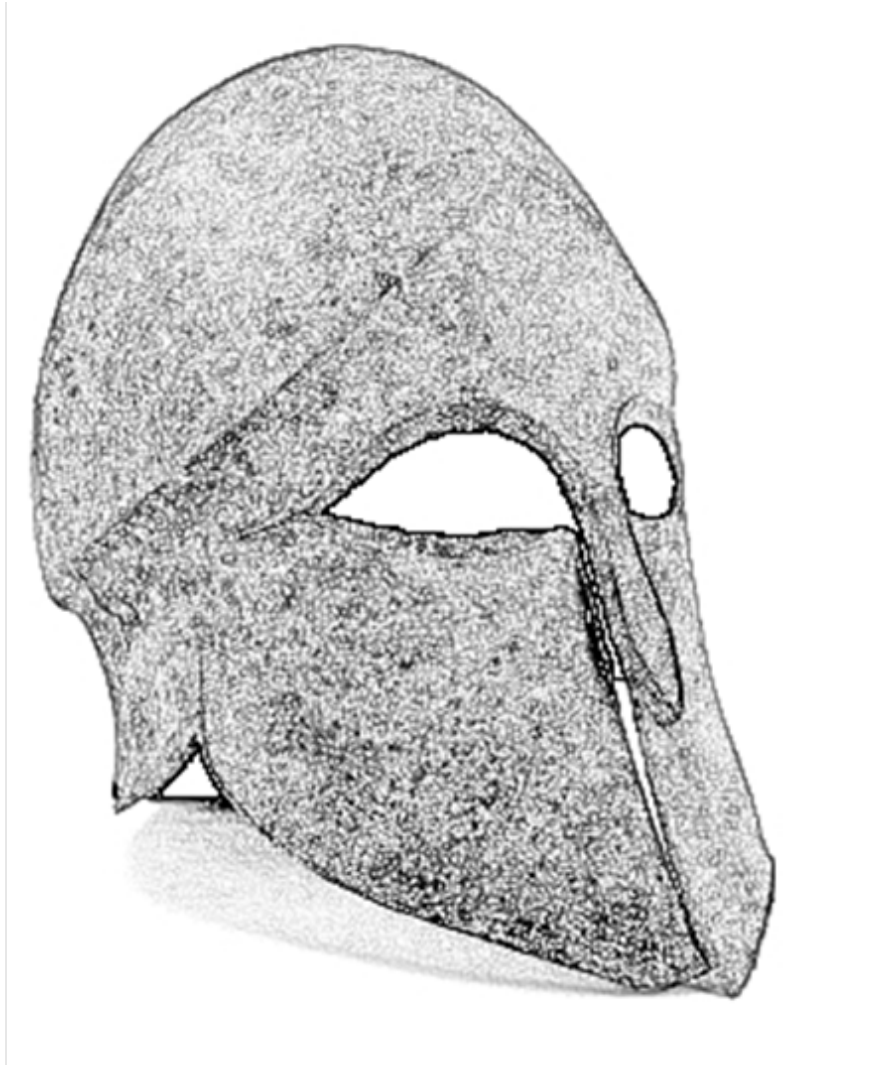

Fig. 1. Hełm typu korynckiego; British Museum inv. no.1873,0910.1. (rys. K. Maksymiuk)

Jest to hełm typu korynckiego typu o dosyć klasycznym jak na greckie hełmy wyglądzie. Wykonany jest z brązu, a jego datowanie określa się na 500 r. p.n.e. Hełm

⁸ OBERT 2012: 7-8.

został odnaleziony w mieście. Hełm ten posiada dosyć charakterystyczny wygląd. Zakrywa on całą twarz, a wyposażony jest on w dwa otwory na oczy o łukowatym kształcie przedzielone ochroną nosa, natomiast policzki chronią dwa płyty metalu. Hełm nie posiada specjalnych zdobień oprócz wygiętej blachy na płacie czołowym. Służy to tylko walorom artystycznym i nie ma żadnego realnego zastosowania bojowego. Możliwe, że było to spowodowane materiałem, z którego był wytworzony (brąz).

Fig.2. Hełm typu korynckiego; British Museum inv. no. RPK,p68C.3.Aca. (rys. K. Maksymiuk)

Hełm przedstawiony jest na srebrnej monecie z około 500 r. p.n.e. Wybita została w Macedonii, a władcą był Docimos. Na monecie przedstawiony jest hełm z krestą, typu korynckiego posiada on ochronę karku oraz zakrywa całą twarz posiadając ochronę policzków oraz nosa, jednakże pozbawiając używającego ochrony ust.

Fig.3. Hełm typu korynckiego; British Museum inv. no. 1918,0204.127. (rys. K. Maksymiuk)

Ten hełm ukazany jest na monecie ze srebra, wybitej w Koryncie około 415-387 r. p.n.e. Na monecie jest głowa Ateny w hełmie korynckim, który posiada dużą ochronę karku, ale także chroni całą twarz posiadając napoliczniki oraz ochronę nosa, a także dwie małe wizury. Hełm nie jestw całości założony, a jedynie położony na czole.

Fig.4. Hełm typu korynckiego; British Museum inv. no. 1869,0709.17. (rys. K. Maksymiuk)

Źródłem, które teraz omówię jest moneta ze srebra, którą wybito na Peloponezie w mieście Koryncie. Monetę tę datuje się na 415-387 r. p.n.e. Pallas nosi hełm koryncki. Hełm ten chroni większość twarzy użytkownika zostawiając miejsce na usta oraz oczy. Między dwoma napolicznikami umieszczona jest ochrona nosa. Posiada on także lekko wystającą do tyłu ochronę karku. Egzemplarz ukazany na monecie nie posiada żadnych zdobień, także często pokazywanej na monetach kresty.

Hełm typu trackiego

Po wojnach grecko-perskich, Grecy powoli przekształcali taktykę walki, w której z ciężkozbrojnych jednostek przechodzą do lekkiej piechoty, która nie nosiła żadnego pancerza oprócz małej tarczy i hełmu. Hełm ten pojawił się w tym okresie czyli około 5 w.p.n.e. jednakże nie był on popularny do następnego wieku, gdzie został spopularyzowany dopiero przez Filipa II⁹.

Fig.5. Hełm typu trackiego; British Museum inv. no. 1927,1011.1, © The Trustees of the British Museum

⁹ OBERT 2012: 12-13.

Hełm typu trackiego wykonany z brązu około 450-400 r.p.n.e czyli klasycznego okresu Grecji. Znalezionej został w Beocji na jeziorze Kopais. Jest to hełm typu trackiego o jajowatym kształcie. Z tyłu hełmu przymocowana za pomocą nitów jest ochrona karku, co dodawało mobilności ze względu na ruchomy element. Nity rozciągające się przez całą długość hełmu mogą sugerować to, że miał on również inne części. Możliwe, że posiadał on napoliczniki, a także rozciągała się na nim siatka koczna (choć pewnie za daleko idące wnioski). Pomysł, że mogły znajdować się na nim napoliczniki bierze się ze względu na dwa nity, które są zamocowane po bokach hełmu, a mogły trzymać właśnie ten typ ochrony. Elementem być może religijnym jest napis „Hiarom” wybity na środku hełmu, który oznacza (święty lub poświęcony).

Hełm typu attyckiego

Okolo 600 r. p.n.e. powstał hełm wczesnoattycki, którego nie można już było przesuwac na tył głowy. Nosal był mniejszy, a napoliczniki były ruchome. Podobny do niego był hełm chalijski jednakże jego napoliczniki były sztywne i integralne z resztą hełmu¹⁰. Hełm attycki nie posiadał żadnej ochrony twarzy, hełm ten charakteryzował się również otworami na uszy, oraz napolicznikami, które były nitowane do hełmu¹¹.

Fig.6. Hełm typu attyckiego; British Museum inv. no. 1883,1208.3. (rys. K. Maksymiuk)

¹⁰ ŻYGULSKI 1998: 29.

¹¹ LACH 2008: 36.

Jest to hełm typu attyckiego, który datuje się na około 500 r. p.n.e. Wykonany został z brązu, a odnaleziony prawdopodobnie w Atenach. Jest to typowy przedstawiciel attyckich hełmów, z charakterystycznym brakiem osłony twarzy. Posiada on napoliczniki, które były ruchome, przymocowane za pomocą prostego kawałka metalu. Również jest ciekawy otwór na uszy, który z pewnością pozwalał łatwiej usłyszeć rozkazy na polu bitwy. Napoliczniki zostały przyłączone do hełmu. Jeśli chodzi o artystyczne walory hełmu to zostały w nim wygrawerowane faliste wzory. Jednakże najważniejszym elementem hełmu jest wysokiej jakości głowa satyra wykonana ze srebra.

Fig.7. Hełm typu attyckiego; British Museum inv. no. 1948,0506.4. (rys. K. Maksymiuk)

Srebrna moneta wybita w Atenach około 450-406 r. p.n.e. Jest to hełm z krestą typu attyckiego bez ochrony twarzy, jednak posiada on ochronę karku. Oprócz kresty udekorowany on jest również liśćmi oliwnymi.

Fig.8. Hełm typu attyckiego; British Museum inv. no. 1922,1102.1. (rys. K. Maksymiuk)

Hełm ten został przedstawiony na srebrnej monecie wybitej w Atenach, a datowanej na 420 r., a znaleziona została w Beni Hasan. Hełm, który nosi Atena jest typu attyckiego nie posiada on żadnej ochrony twarzy, a jedynie ochronę karku. Jest to hełm z krestą, który został ozdobiony w liście oliwne.

Hełm typu chalcydyjskiego

Na początku 6 w. p.n.e. pojawił się typ chalcydyjski. Był to hełm, który zapewniał większy komfort niż koryncki, a także chronił twarz odpowiedni sposób. Otwory na oczy były o wiele większe, zapewnione zostały także otwory na uszy. Był zaprojektowany na wzór korynckiego, był on jednak mniejszy i lżejszy¹². Hełm chalcydyjski, był bardzo podobny do attyckiego, jednakże ten posiadał nosal, który był jedyną ochroną twarzy¹³.

¹² OBERT 2012: 9.

¹³ LACH 2008: 36.

Fig.9. Hełm typu chalcydyjskiego; British Museum inv. no. 1919,1119.6. (rys. K. Maksymiuk)

Jest to hełm typu chalcydyjskiego wykonany z brązu, a datowany na lata 450-400 p.n.e. Nie posiada żadnych ruchomych elementów, wszystkie partie ochronne są jednolite. Posiada on otwory na uszy, a także twarz. Widoczne są duże otwory na oczy, oraz małej wielkości ochrona nosa. Większość twarzy użytkownika była odsłonięta, ma on także ochronę karku.. Na napolicznikach wygrawerowane są koźle rogi. Wygrawerowane są również brwi, a nad nimi są pewne płyty ułożone obok siebie.

Hełm typu Iliryjskiego

Hełm Iliryjski, cieszył się największą popularnością w Macedonii i Ilirii. Wynaleziony został na Peloponezie i szybko zdobył popularność wśród Greków. Kształtem podobny był do wczesnych hełmów z epoki brązu. Krył on całą głowę, policzki, a także część gardła, jednakże nie osłaniał on twarzy. Wykonany był z dwóch kawałków metalu, które przecinały hełm w połowie¹⁴. Z tych względów nie był on wytrzymały, a brak osłony twarzy był problemem w razie bliskiej potyczki, dodając do tego naturę greckich bitew, gdzie nie było trudno o taką sytuację hełm ten zniknął w 5 w. p.n.e. Co ciekawe hełm ten był najpopularniejszy wśród Iliryjczyków oraz Macedończyków. Północne społeczności preferowały lekką piechotę, luźne formacje oraz kawalerię, które dla lepszej widoczności potrzebowały otwartych hełmów¹⁵.

Fig.10. Hełm typu Iliryjskiego; British Museum inv. no. 1914,0408.1. (rys. K. Maksymiuk)

¹⁴ OBERT 2012: 4.

¹⁵ OBERT 2012: 5.

Jest to hełm typu iliryskiego znaleziony na Peloponezie w rzece Alpheus, datuje się go na około 500 r. p.n.e. Wykonany jest w większości z brązu, ale także posiada kilka elementów ze srebra. Napoliczniki są integralną częścią hełmu jako najbardziej wysunięty element, z bodajże ochroną karku łączy go wyrwa w kształcie trójkąta. Samo znalezisko nie jest w pełni zachowane i można zauważyć kilka braków. Ma on na sobie wiele zdobień między innymi zwierząt czy jeźdźców. Od czoła do karku widoczny jest zdobiony pas oddzielony wypukłymi liniami od reszty hełmu.

Helm Pylos

Istniały również hełmy tanie w wykonaniu, takim hełmem był Pylos, który nie posiadał żadnej ochrony twarzy, karku, ani policzków. Był to hełm o prostej budowie w kształcie czapy i był używany przez biedniejszych Greków, np. Zamieszkałych na Półwyspie Peloponeskim¹⁶. Miał kształt żółdza i mocowany był na głowie przy pomocy rzemieni¹⁷.

Fig.11. Helm typu pylos; British Museum inv. no. 1902,0618.1, © The Trustees of the British Museum

¹⁶ LACH 2008: 35-37.

¹⁷ ŻYGULSKI 1998: 29.

Na wygrawerowanym agacie widoczna jest postać trzymająca włócznię oraz tarczę, jedynym jej uzbrojeniem ochronnym jest hełm, osoba ta jest w pozycji kucającej. Grawerunek hełmu niestety nie posiada wielu szczegółów. Wygrawerowany jest hełm stożkowy, który nie posiada żadnej ochrony twarzy, ale za to wyposażony jest w ochronę karku, która prawdopodobnie była skórzana.

Zakończenie

Hełmy były, obok tarcz, najważniejszym elementem uzbrojenia ochronnego, co czyniło je wymagającymi do zaprojektowania tak by najlepiej sprawdzały się na polu bitwy. W powyższych rozważaniach widać ewolucję jaką przechodziły hełmy, by być jak najlepiej funkcjonalne dla wojownika, który go nosił. Nie każdy hoplita używał takiego samego rodzaju hełmu, ponieważ było to zależne od wielkości środków finansowych, jakimi dysponował. Dlatego na polach bitew widywano wiele hełmów, od bogato zdobionych do prostych pylos.

Bibliografia

- LACH G. (2008), *Sztuka wojenna starożytnej Grecji, od zakończenia wojen perskich do wojny Korynckiej*, Zabrze: inforteditions.
- OBERT J. (2012), 'A brief history of Greek helmet', *Ancient Planet Online Journal* 2, 48-59.
- ŻYGULSKI Z. jun. (1998), *Broń starożytna*, Warszawa: Krajowa agencja wydawnicza.